

Ta kilni svajonė

Charles A. Beard

Išties pavaizdus Theodore'o Clarke'o Smitho tekstas, nors netapęs savaime reikšminga amerikiečių istorikų teorinės minties pozicija, vis dėlto tapo savotišku istoriografijos riboženkliau, o „kilnioji vizija“ – metafora, nuo tada dažnai vartojama lengvai pašiepti istoristų ambiciją, empirinių (gamtamokslių) atradimų ir juos sekusių filosofinės minties pokyčių nulemtose humanitarinių mokslų paradigmėse slinktyje tampančią vis mažiau pamatuota. Charleso Beardo, vieno įtakingiausių ir produktyviausių XX a. pirmos pusės amerikiečių istorikų, atsakymas, ginant tuo metu jau aiškiai susiformavusios „naujosios“ arba „progresyvistinės“ istorijos mokyklos (kuriai, be jo paties, reikėtų priskirti Jamesą Harvey'ų Robinsoną, Fredericką Jacksoną Turnerį ir Carlą L. Beckerį) teorines prielaidas, gal ir nėra jo geriausias teorinis tekstas, tačiau gerai reprezentuoja to laiko intelektualinį klimatą istorikų bendruomenėje už Atlanto.

Beardas buvo „progresyviausias“ iš ketverto, jaunystėje – krikščionis socialistas, ilgainiui pradęs tikėjimą ir socialinio teisingumo troškimą perkėlęs į (pasi)tikėjimą visuomenės mokslais, kuriuose laikėsi griežtos perskyros tarp jam milžinišką įtaką padariusio Karlo Marxo teorinių darbų ir jų piktnaudojimo praktiniame gyvenime (manydamas, kad taip su savo teorine mintimi elgėsi jau pats Marxas).

„Progresyviųjų istorikų“ tramplinas buvo besiformuojantys nauji socialiniai mokslai. Diskusijos apie objektyvumo prielaidas ir ribas prasidėjo tarp politologų, sociologų ir ekonomistų, o istorikų bendruomenę aplenkė dar kurį laiką. Nors pagrindinis „progresyvistų“ rūpestis buvo istorijos metodologija, rašydami apie socialinius klausimus jie metė socialinį iššūkį ne tik istoriografijai. Diduma senosios kartos amerikiečių istorikų buvo kilę iš sluoksnio, kurį būtų galima vadinti Amerikos aristokratija, turinčio luomui būdingą solidarumo jausmą. Ne be reikalo solidžiausias Beardo darbas, parašytas dirbant tuo metu akademinėje istorijoje lyderiausiam Kolumbijos universitete, marksistinio materializmo idėjomis grįstas JAV konstitucijos tyrimas, sukėlė tokią sumaištį akademikų ir politikų sluoksniuose, jog pats Beardas savo mokiniui Arthurui Schlessingeriui patarė disertacijos įvade jo pavardės geriau neminėti. Belieka pridėti, kad, nors nagrinėjamas oponentas pasirinko ir labai vaizdingą žūtubūtiname mūšyje besikaunančių istoristų pulkų metaforą, tikrovė buvo veikiau priešinga. Ir nors pasikeitęs kultūrinis, socialinis ir politinis klimatas tarpukario metais sukūrė ir skatino istorinį reliatyvizmą, tai buvo veikiau pionieriška, nei įsitvirtinusi kryptis.

Čia publikuojamas Charleso A. Beardo tekstas pirmą kartą pasirodė žurnale *The American Historical Review* (1935, vol. 41, no. 1). Jį iš anglų kalbos vertė ir įvadą parašė **Mingailė Jurkutė**.

Paskutiniame Amerikos istorikų asociacijos susitikime skaitytu pranešimu ponas Theodore'as Clarke'as Smithas privertė susimąstyti ir primetė kolegoms pareigą¹. Tai ne tik vidujai gražus tekstas; jis rodo, kad yra domimasi istoriografijos problemomis, kurios ilgą laiką buvo pražiūrimos. Būtų jis tik pristatomasis, būtų buvę galima jį priimti be tolesnės analizės, kaip prisidedantį prie šia kryptimi plėtojamo mąstymo. Tačiau savo dvasia ir žinia jis yra metantis iššūkį ir deskriptyvinis, perspėjantis ir naratyvinis. Ponas Smithas padalija Asociacijos mokslininkus. Jis tvirtina, kad, paprastai sakant, jie buriasi po dviem vėliavomis ir kad juos skiria neįveikiama praraja. Pirmoji grupė, kuriai priklauso ir jis pats, turi „kilnią viziją“ ir vykdo gerai pagrįstus, patikimus ir, daugeliu atvejų, genialius Amerikos istorijos tyrimus. Nors jis ir nesako, kad opozicija užsiima niekingais, nepagrįstais, nepatinkimais ir silpnais tyrimais, tai yra paslėpta jo dichotomijos potekstė.

Pono Smitho paliečiami dalykai peržengia asmeniškumus ir verčia, kiek tik Asociacijos išmintis traukia, imtis rūpestingo apmąstymo. Ar tikrai Asociacija yra suskilusi? Ar yra nusistovėjusi tokia fronto linija, kad jos nariai privalo pasirinkti, kurioje pusėje jiems būti? Neįmanoma sintezė, suderinanti regimus skirtumus ar leidžianti atidėti sprendimo priėmimą, bent laikinai? Ar pono Smitho iliustratyviai pasitelkiami faktai yra tokie visais aspektais nepriekaištingi, išpildę reikalavimus ir pasiekę „objektyvios tiesos“ plotmę? Iš tiesų tai nėra momentinės reikšmės klausimai. Jie reikšmingi jaunųjų Asociacijos narių ir visuomenės likimui. Jie kviečia mus stabtelėti ir peržiūrėti prielaidas, kuriomis derėtų grįsti istorinius tyrimus ateityje; atsakymai į juos galėtų padėti atrasti teorinį bendrumą ar bent mažinti nesusitinkimą.

Pono Smitho brėžiama takoskyra atrodo aiški ir gili. Vienoje pusėje yra mokslininkai, pateikiantys „įspūdingą kiekį gerai paremtų, patikimų ir, daugeliu atvejų, genialių Amerikos istorijos tyrimų aptariamam laikotarpiui“ (1884–1934). Šios mokslininkų rūšies tyrimai, „nuo monografijos iki daugiatomųjų veikalų, yra paremti vienu aiškiu idealu, kurį iš pradžių pasauliui davė vokiečiai ir kuris vėliau buvo visuotinai priimtas – objektyvios tiesos siekio idealu“. Tai buvo jų „kilnioji vizija“, kuriai dabar gresia išnykimas, kartu išreiškiant viltį, kad šios mokyklos nariai, jei prireiks, kris „su iškeltomis vėliavomis“. „Taip nutikus Amerikos istorikų asociacijai teks išsiskirstyti, kadangi bus prarastas pats intelektualinių prielaidų, ant kurių ji buvo pastatyta, pagrindas.“ Toks tad yra akivaizdus idealas, kilnioji vizija, ant kurios pamatų buvo „įkurta“ Amerikos istorikų asociacija. Ir kas gi tokie grasina šiam idealui, šiai vizijai, Asociacijai? Tai – autoriai, kurie nemato „būtinybės būti nešališki ar bent sąžiningi“. Jie yra šališki ir doktrinieriški. Ypač doktrinieriški yra tie, kurie imasi ekonominės istorijos interpretacijos. Vienas iš senojo ir tikrojo tikėjimo priešų, įvardijamų pono Smitho, yra Jamesas Hervey'us Robinsonas, kadaise tiesmukai kalbėjęs, kad tai, kas vadinama „objektyvia istorija“, tėra istorija be objekto, ir siūlęs, panaudojant istorines žinias, parodyti „dabarties sunkumus“ bei palengvinti „pervarkymus ir reformas“. Štai jos, besigrumiančios šviesos ir tamsos jėgos.

Rodos, taip pateikiama dichotomija apima idealą, metodą ir tikėjimą pasiekiamumu. Senosios gvardijos mokslininkus labiau už viską traukė „objektyvios tiesos“ ieškojimas.

¹ Theodore Clarke Smith, „The Writing of American History in America, from 1884 to 1934“, in: *The American Historical Review*, 1935, vol. 40, no. 3, p. 439–449.

Ar pono Smitho kitoje barikados pusėje rikiuojami vyrai priešinasi tiesos paieškos idealui? Ar mokslininkas, ieškantis žinių, palengvinančių grumtynes su „dabarties sunkumais“, nesirūpina tokių žinių tikrumu? Jo tikslas gali būti kitas, bet jis tikrai ieško ne melagysčių ar tiki istorinę klastotę pasitarnausiant reikalo labui. Nebus teisinga sakyti ir tai, kad tyrėjas, mėginantis suprasti už politikos veikiančius ekonominius interesus, bus būtinai nusiteikęs prieš tiesos paieškos idealą. Suprantama, tiesa jam gali rūpėti tiek pat, kiek ir mokslininkui, kuris atmeta ekonominius istorijos aspektus ar jų nepaiso. Metodo prasme mokslininkai, priešinami kilniajai vizijai, gali būti ne mažiau kantrūs tyrinėtojai ir užsiimti ne mažiau kruopščia šaltinių kritika nei senieji meistrystės švyturiai. Tad iš tikslų ir metodų nekyla joks neišvengiamas antagonizmas.

Štai dabar mes kai ką pasiekiamo – objektyvios istorinės tiesos suradimo ir išdėstymo galimumą. Čia mums tenka imtis kai ko sudėtingesnio, nei tikslai ar metodai, suvokimo. Mes susiduriame su giliai žmogaus prote išsaknijusiais klausimais, istorijos kaip tikrenybės substancija ir mokslo pajėgumu objektyviai suprasti istoriją. Be jokios abejonės, profesionalūs mokslininkai gali susitarti dėl daugybės atskirų tiesų ir nemažo kiekio patikrintų faktų. Tačiau ar gali žmonės atsisakyti visų rasės, lyties, luomo, politinių, socialinių, vietos nulemtų polinkių ir byloti tiesą apie istoriją, kokia ji buvo iš tikrųjų? Ar gali būti iš tikrųjų realizuota pono Smitho kilnioji vizija, jo didingoji viltis? Tai yra iš pagrindų svarbus klausimas.

Teorija, kad kritinio tyrimo būdu galima atskleisti istoriją, kokia ji buvo iš tikrųjų, žinomą objektyvios tiesos vardu, remiasi tam tikrais teiginiais ir prielaidomis. Pirma, istorija (visuotinė ar konkrečios epochos) egzistuoja kaip objektas ar objektų virtinė už istoriko proto ribų (kaip *Gegenüber*, atskiras nuo jo ir kintantis laike). Antra, istorikas gali pasiekti ir pažinti šį objektą ar objektų virtinę ir aprašyti jų objektyvų egzistavimą². Trečia, istorikas, bent jau tyrimo ir dėstymo sumetimais, gali atsiriboti nuo visų religinių, politinių, filosofinių, socialinių, lyties sąlygotų, ekonominių, moralinių, estetinių interesų ir žvelgti į *Gegenüber* griežtai objektyviu žvilgsniu, tartum savotiškas veidrodis, atspindintis kiekvieną prieš jį pakeltą daiktą. Ketvirta, istorinių įvykių kaip istorijos tikrenybių aibė yra susijusi vidiniais (galbūt priežastiniais) ryšiais į tam tikrą struktūruotą sistemą, kurią nešališkas istorikas gali suvokti tyrinėdamas ir stebėdamas, ir tiksliai pamėgdžioti ar pavaizduoti rašytinėje istorijoje. Penkta, tokios istorijos substancijos gali būti suvokiamos savyje grynai protinėmis ir intelektualinėmis pastangomis ir nėra persmelktos ar lydimos jokio transcendentinio Dievo, dvasios ar materializmo. Iš tiesų objektyvios istorijos teorija retai būna taip detalai pateikiama, tačiau tokia yra jos prigimtis ir implikacijos³.

Ši istorijos ir žmogaus galių teorija yra viena stipriausių dogmų dokumentuotoje teorijų istorijoje. Ji paniekina ir išmeta už durų filosofiją. Ji ignoruoja sąmonės problematiką, su kuria filosofai ir teologai galynėjosi šimtmečiais ir vis dar nepriėjo visiems priimtino sprendimo. Tapusi istoricizmu (būtų visai sveika anglicizuoti *historismus*), ji perima

² Jei istorikas pajėgtų tai padaryti, apie jo aprėptą praeitį aiמים nebeliktų ką pasakyti. Valstybių ir ištisų laikotarpių istorija būtų pilnai parašyta. Studentams nebereiktų daryti nieko daugiau, kaip tik skaityti mokytojus. Naujas žvilgsnis į epochą būtų toks pat neįsivaizduojamas kaip nauja daugybės lentelė.

³ Karl Heussi, *Die Krisis des Historismus*, Tübingen, 1932, p. 1–21.

visas empirizmo, pozityvizmo ir jei ne materializmo, tai bent jau to racionalizmo, kuris redukuoja istoriją iki patyriminių aspektų, implikacijas. Žadanti patikimumą ir žavinti, ji yra ne kas kita, nei visa apimanti istoriografijos filosofija, net ir neigdama filosofiją.

Nors Ranke'ė ir stipriai prisidėjo plėtojant šią istorikos rūšį ir tikino rašęs istoriją, kokia ji buvo iš tikrųjų, iš tiesų, apibendrinamas empiriką, jis ne iki galo nuosekliai laikėsi savo procedūros logikos. Jis atmetė Hegelio, to iškilaus mąstytojo, bandžiusio aprėpti visumos pilnatvę, filosofinį metodą, ir tuo pat metu keistokai suvokė istoriją kaip „Dievo apreiškimą“. Tačiau jis neskelbė šio įsitikinimo „objektyviai“ rinkdamas ir sistemindamas istorijos, kokia ji buvo iš tikrųjų, faktus. Jis nemanė, kad žmogus gali pažinti Dievą kaip istoriją, tačiau jam atrodė, kad žmogus gali išvelgti „Dievo pirštą“ žmogiškuose reikaluose ir užčiuopti išankstinį Dievo planą istoriniuose įvykiuose. Ranke'ės supratimu, istorijoje Dievas buvo „*wie eine heilige Hieroglyphe, an seinem Aussersten aufgefasst und bewahrt*“⁴. Istorija buvo „*der Gang Gottes in der Welt*“. Su giliu liuteronišku pamaldumu Ranke'ė klupo prieš neperžvelgiamą daiktų paslaptinę: „*Allgewaltiger, Einer und Dreifaltiger, du hast mich aus dem Nichts gerufen. Hier liege ich vor deines Thrones Stufen.*“ Ir vis dėlto jis su mielu noru rašė istoriją – apsuptą paslapties, kokia ji buvo iš tikrųjų, nešališkai, pagrįstą rašytinių šaltinių kritika. Jis atmetė filosofiją, skelbė pozityvistinę istoriją, nepaisant to, buvo valdomas tam tikro *pantheismus*.

Ranke'ė, be abejo, mokėjo rašyti istoriją spinduliuodamas nešališkumu ir skelbtis rašantis, kaip buvo iš tikrųjų. Pavyzdžiui, jis galėjo parašyti apie popiežius taip, kad įtiktų tiek katalikų, tiek protestantų elitui. Jis neabejojo pasakojantis popiežių istoriją, kokia ji buvo iš tikrųjų. Ar jis suvokė savo paties teiginį? Jėzuitų iškeltas loginis prieštaravimas, neva Ranke'ė vengęs kartinio istorinio klausimo, atrodo išties pagrįstai: ar popiežystė buvo tai, kuo skelbėsi esanti, „Dievo sūnaus, tapusio žmogumi, įsteigta institucija“, ar nepagrįstų pretenzijų, gudravimo ir žmogiškos galios samplaika?⁵ Kaip galėjo Ranke'ė, išvengdamas šio klausimo, teigti rašantis istoriją, kokia ji buvo iš tikrųjų?

Aš nebandau apsimesti žinantis, koks Ranke'ė buvo iš tikrųjų, ar kokie motyvai skatino jį imtis tokios istorijos, kokią jis rašė. Tačiau pasiekiami šaltiniai leidžia patvirtinti faktą, kad jis nebuvo visiškai atsiribojęs nuo tos karštos politinės polemikos, kuri esą iškraipo švarią istoriko empiriko mintį. Redaguodamas *Historisch-Politische Zeitschrift* jis pasirinko vidurio kelią tarp prancūziškojo konstitucionalizmo ir to ekstremalaus prūsiškojo konservatizmo, stabdančio bet kokius žingsnius link demokratiškumo. Po Liepos revoliucijos Ranke'ė palaikė konfederacijos įstatymą, nukreiptą prieš politinę spaudą ir literatūrą, o tai turėjo pamaloninti Metternichą ir Gentzą, atvėrusius jam savo archyvus⁶. Po 1848 m. sukilimo Ranke'ė energingai rėmė Frydricho Vilhelmo IV priešiniams liaudies reikalavimams priimti demokratiniams principais paremtą konstituciją. Tuokart „nešališkas“ istorikas pasirodė besąs Prūsijos autoritarizmo, prieš kurį 1917–1918 m. su įkarščiu rašė tokia daugybė „nešališkų“ Jungtinių Valstijų istorikų, tvirtovė. Ranke'ė reiškė džiaugsmą ir dėl 1870–1871 m. įvykių, kaip „konservatyviosios Europos pergalės prieš Revoliuciją“, parodydamas nepajėgią iki galo atskirti savo politinės ir istorinės savivokos. Atkakliai

⁴ Friedrich Meinecke, *Die Idee der Staatsräson*, Munich, 1929, p. 469 ff.

⁵ Benedetto Croce, *History: Its Theory and Practice*, New York, 1921, p. 300. „*Tertium non datur.*“

⁶ *Historische Zeitschrift*, t. XCIII, Nr. 78.

nepaisantis socialinių ir ekonominių jėgų interesų istorijoje, sėkmingai vengiantis savo tekstuose užgauti pačius konservatyviausius savojo laiko Europos interesus, Ranke'ė galėtų būti vertai vadinamas vienu „šališkiausių“ devynioliktojo šimtmečio istorikų.

Ar Ranke'ė pilnai suprato savo veiksmus, ar ne iki galo, jis matė, kad kiti istorikai rašo iš tam tikro žiūros kampo. George'ui Bancroftui jis kartą pasakė: „Aš pasakysiu savo klausytojams, kad jūsų istorija yra geriausia knyga, kada nors parašyta iš demokratinės perspektyvos. Jūs skrupulingai nuoseklūs; tvirtai laikotės savo metodo, plėtojate ją daugybe kryptių ir visomis – su atsidavimu, išlikdamas jam visada ištikimas.“ Išreikšdamas šią mintį Ranke'ė sakė viliąs, kad ji nesupykdysianti Bancrofto⁷. Bancroftas nebuvo tikras buvęs „aukštai įvertintas“. Netrukus vėliau jis pareiškė: „Aš atmetu kaltinimus; jei istorijoje esama demokratijos, tai ne subjektyviai, bet, kaip čia dabar sakoma, objektyviai, tad ji neišvengiamai turi vietą istorijoje ir vis pasirodo, kaip jai ir priklauso...“ Ar įmanoma, kad Ranke'ė, toks greitas aptikti subjektyvias mintis Bancrofto tekstuose, visiškai nenumanė galbūt rašas iš konservatyviosios Europos politinės reakcijos perspektyvos? Jei jis niekada neprisitaikė šio kriterijaus sau, tai jis buvo dvigubai „šališkas“ ir visiškai netekęs tikrovės ir humoro jausmo.

Jei, kaip teigia ponas Smithas, Ranke'ės „objektyvumo“ metodas ir mokykla buvo „visuotinai priimti“, tai istorija, kokia ji buvo iš tikrųjų, fiksuoja, kad nuo pat pradžių ši koncepcija pakliuvo ir į artilerinę vokiečių istorikų, net ir tų *von Fach*, kritikos ugnį. Atsiriboję nuo visa persmelkiančio Schopenhauerio skepticizmo (kuris tikrai nebuvo vidutinis mąstytojas) ir Eugeno Duhringo kritikos, aptinkame kruopštų vokiečių mokslininkų istoricizmo teorijos ir logikos nagrinėjimą ankstyvuosiuose *Historische Zeitschrift* numeriuose, taip pat Droyseno, Ottokaro, Lorenzo, Bernheimo ir Lainprechto tekstuose⁸. Tuo metu buvo nemažai jai abejingų istorikų, „*die in naiver, selbstgewisser Technik ihre Historie trieben, ohne zu ahnen, an welchen theoretischen Abgründen sie sich bewegen*“; tačiau daug vokiečių mokslininkų gan anksti suabejojo Ranke'ės formule ir ėmėsi svarstyti jos pagrįstumą. Jie to ėmėsi gerokai prieš užgriūnant kritiškų mąstytojų armijai dvidešimtojo amžiaus įžanginiais metais.

Ir jei Amerikos istorikų asociacijos nariai Jungtinėse Valstijose priėmė Ranke'ės formulę ar istorijos teoriją, kaip teigia ponas Smithas, nėra visai tikslu faktų atžvilgiu tvirtinti, kad ji buvo priimta „visuotinai“. Ar ji buvo pasirinkta Asociacijos *credo* senais gerais laikais, prieš pasirodant niekingiesiems, doktrinieriškiems ir šališkiems tyrinėtojams? Tikrai tai nebuvo visų uolių tikinčiųjų suformuluotas ir pasirašytas *credo*. Ar diduma narių žinojo nuo seno aplink besisukančią filosofinę diskusiją ir ar jie stoji Ranke'ės pusėn, yra dar neištirta statistinė problema. Todėl derėtų atidėti sprendimo priėmimą.

Laukiant sprendimo dėl šio istorinio fakto galima pacituoti vieną šiai istorijai aktualų straipsnį – 1884 m. prezidentinį Andrew D. White'o kreipimąsi Amerikos istorikų asociacijos atidarymo posėdyje. Tuo metu Ranke'ė vis dar buvo gyvas. Ar ponas White'as pasišventė pats, ar pašventė Asociaciją istoricismui ir Ranke'ės schemai? Pabrėžtinai

⁷ M. A. DeWolfe Howe, *Life and Letters of George Bancroft*, New York, 1908, II, 183.

⁸ Heussi, *op. cit.*, p. 24. Apie Ranke'ės visuotinės istorijos keitimą istorijos filosofija Henri Sée pastebėjo: „*Conception, qui, aujourd'hui, nous paraît de pensée assez pauvre, depuis que l'horizon de l'historien s'est singulièrement élargi.*“ *Science et philosophie de l'histoire*, Paris, 1933, p. 20–21; cituojama pagal Ernst Troeltsch, *Der Historismus und seine Probleme*, t. 3, in: *Gesammelte Schriften*, Tubingen, 1922.

ne, tai gali pamatyti bet kuris narys, dar kartą perskaitęs šį vertą dėmesio tekstą. Iš tiesų, ponas White'as, demonstruodamas išminties brandą, pabrėžė abi istoriografijos problematikos dalis: specialių, detalių, pagrįstų, dokumentinių tyrimų ir filosofijos. Jis kategoriškai tvirtino: „Pripažįstant didžiulę specialių tyrimų vertę <...> atskirų tautų istoriniam pažinimui, nebus per stipru teigti, kad kilniausias bandymas ir tauriausias tikslas, kurių link veda specialieji tyrimai, yra visų atskirų tyrimų filosofinė sintezė, persmelkta gilios tiesos ir teisingumo meilės dvasios.“

„Šiuo klausimu Buckle'as pateikia apmąstymo vertą pasąžą, kuriame *stebėjimą* stato laiptų papėdėje, ant jo – *atradimą*, o *filosofinį metodą* – viršūnėje.“ Ta pačia dvasia ponas White'as pranešė, kad metiniuose Asociacijos posėdžiuose derėtų vieną ar kelias sesijas skirti specialiesiems tyrimams, ir taip pat vieną ar kelias „visuotinei istorijai, civilizacijos istorijai ir istorijos filosofijai“. Jis pripažino pastarosios „palaidume ir nepapildytume“ glūdinčius pavojus, tačiau laikėsi nuomonės, kad abiejų istorijos aspektų apmąstymas prisidėtų prie kiekvieno jų patikimesnio plėtojimo. „Asociacija privalo, – įspėjo mus ponas White'as, – spręsti šiuos keblumus, kai jie iškyla.“⁹

Pirmasis Prezidentas Andrew D. White'as neįžvelgė ir mokslui kylančių pavojų naudojantis istorija kaip „socialinio reguliavimo“ įrankiu, dėl kurių taip sielojosi ponas Smithas. Atvirkščiai, ponas White'as užbaigė panašia mintimi į vėliau išsakytąją Jameso Harvey'aus Robinsono, kurio idealą ponas Smithas stato „kilniajai vizijai“ priešingoje barikados pusėje. Ponas White'as siūlė neutralią, neveikiamą vertybinių nuostatų istoriją. „Žinoma, – sakė jis, baigdamas savo žodį, – tokia istorijos mokslininkų konfederacija <...> turėtų paskatinti geriausią darbo rezultatą abiejose srityse [specialiojoje ir filosofijoje], ir, viena vertus, reikšmingai prisidėti harmoningai ugdant žmogaus žmogiškumą, antra vertus, apskritai atveriant tautai geresnę politinę ir socialinę ateitį.“ Tai yra prašė istorikų daryti tai, ką siūlė Jamesas Hervey'us Robinsonas: naudoti istorines žinias įveikiant „dabarties sunkumus“.

Henry Adamsas taip pat kadaise buvo Amerikos istorikų asociacijos prezidentu. Nega-lima jo priskirti prie tų, kurie neseniai užpuolė tikrojo tikėjimo išpažinėjus ir, siekdami „galutinio kilniosios vizijos išnykimo“, grasino sužlugdyti Asociaciją, taip priversdami poną Smithą ir jo šalininkus svarstyti kraupų pasirinkimą žūti „su iškeltomis vėliavomis“. Ar Henry Adamsas apribojo istoriko funkcijas ir mąstymą iki istoricizmo, Ranke'ės formulės, ar pabrėžė neutralumą reiklų gyvenimo jėgų akivaizdoje? Nariai, norintys sužinoti daugiau prieš pasirinkdami, kurion diskusijos dėl istorijos teorijos pusėn stoti, privalo perskai-tyti Henry Adamso ne vėliau nei 1894 m., jam būnant Asociacijos prezidentu, kolegoms rašytą laišką¹⁰. Jame jis ragino narius apsvarstyti, koks bus istorijos mokslas ir kokių pra-žūtingų pasekmių jis turės Bažnyčiai, valstybei, nuosavybei ir darbui. Su stebėtinu įžval-gumu ponas Adamsas numatė Vakarų ekonomikos ir filosofinės minties krizę ir perspėjo savo kolegas, kad jiems „kažkada per artimiausius penkiasdešimt metų gali tecti ieškoti atsakymo, „Taip“ arba „Ne“, kad, spaudžiant galingiausioms organizacijoms, kokias tik pasaulis yra matęs, būtų suvaldyti jo saugumui pavojingi poveikiai“.

⁹ American Historical Association, *Papers*, I, 49–72.

¹⁰ *Ibid.*, Annual Report, 1894, p. 17–23. Skelbta *The Degradation of the Democratic Dogma*, New York, 1920, p. 125 ff.

Galima būtų paminėti ir dar vieną kolegą. Ponas Smithas minėjo H. L. Osgoodą, kaip besilaikantį mokyklos, kuriai dabar grąsina doktrinieriški autoriai, „aukštų idealų“. Ponas Osgoodas buvo, kaip pažymi ponas Smithas, aiškus, analitiškas ir dažniausiai neasmeniškas. Ar ponas Osgoodas jautėsi rašantis istoriją, kokia ji buvo iš tikrųjų? Jo tikslas buvo kuklesnis. Jis siekė, kiek pajėgė, sakyti tiesą tam tikrais istoriniais aspektais. Ar jis jautėsi anapus *Zeitgeist*? Nė akimirkos. Ponas Osgoodas buvo vienas mano mokytojų, įteikęs jam „Ekonominės konstitucijos interpretacijos“ (*Economic interpretation of the Constitution*) rankraštį, netrukus aš jo pasiteiravau, ar jis jo neižeidęs, o galbūt pasirodęs *ultra vires*? Jo reakcija buvo pritarianti. Tiesą sakant, jis pasakė: „Mano kartos vyrai brendo supami didžiųjų diskusijų apie konstituciją ir institucijas, mūsų susidomėjimas kryo į institucijų istoriją. Dabar yra iškilę sudėtingų ekonominių klausimų ir jaunieji tyrinėtojai, kaip jiems pagal amžių ir priklausos, leisis į ekonominių istorijos aspektų nagrinėjimą.“ Ponas Osgoodas ne tik nepasmerkė tokio domėjimosi, bet ir laikė jį „natūraliu“ ir prideramu. Gyvenimo pabaigoje jis man kalbėjo apie sunkią laiko ranką, prislėgusią visus mūsų darbus, sendinančią mus, atskleidžiančią mūsų ribotumą.

Kiek dar be minėtų senosios kartos narių iš tikrųjų svarstė prielaidas ir nuostatas, glūdinčias pono Smitho „kilniojoje vizijoje“, ir jas nuoširdžiai priėmė? Tokių duomenų po ranka neturime. Kiek iš jų įdėmiai stebėjo šimtmečių sandūroje, o ypač – po 1914 m. kintantį požiūrį į istoricizmą Europoje? Medžiagos, leidžiančios atsakyti į šį klausimą, taip pat neturime. Sprendžiant pagal Amerikos istorikų tekstus, būta šio tokio dėmesio svarstant tematikos, faktų atrankos bei monografijų ir daugiatomių leidinių sudarymo probleminius klausimus. Jei istorikų protai ir širdys išties buvo įsitraukę į tikrą ieškojimą, bebaimį, plataus užmojo tyrimą, kokios yra išankstinės prielaidos, užslėptos ar sąmoningos, jei jie atliko nors kokį nuoširdžiai tikrą veiksmą, istorinė literatūra pateikia vos kelis tokios veiklos įrodymus. Jei pritaikę griežtus kriterijus bandytume atsijoti konstruktyvią mintį nuo eklektiškų ir faktografiškų tekstų, Amerikos istorikų asociacijoje žinios apie tai nesklido skersai išilgai ir nedarė didesnio poveikio šios mokslo draugijos darbams. Be abejonės, galėtume paminėti vieną kitą tekstą, tačiau išimtys veikiausiai tik patvirtintų taisyklę. Gali būti, kad diduma Amerikos mokslininkų senais gerais laikais manėsi galintys atrasti ir pažinti objektyvią istorijos, kokia ji buvo iš tikrųjų, tiesą, tačiau yra rimto pagrindo manyti, kad didelė jų dalis netriūsė apimti tokio savo veiksmų ir galių įspūdžio.

Pateikiant įrodymus, kad istoricizmas niekada nebuvo „visuotinai priimtas“ oficialus Asociacijos *credo*, dera pasidomėti pačios Ranke'ės formulės pagrįstumu. Ar žmogaus protas gali aptikti ir pateikti „objektyvią tiesą“ apie istoriją, kokia ji buvo iš tikrųjų? Dėl vietos trūkumo neįmanoma pristatyti net trumpos daugiatomės literatūros, nagrinėjančios šią koncepciją, apžvalgos, parodančios jei ne jos iliuziškumą, tai bent kaip aukštos kvalifikacijos Europos mokslininkai ir mąstytojai ją atmetė. Amerikiečius tyrinėtojus, norinčius įsigilinti į europiečių maištą prieš istoricizmą, užves ant kelio Croce'ės *History: its Theory and Practice*, Heussi'o *Die Krisis des Historismus* ir daugybė Heussi'o cituojamų jo teiginių papildančių darbų. Juose dėstoma istorinės minties raida, pasibaiigianti Ranke'ės teorijos ir iš jos susiformavusio istoricizmo atmetimu.

Čia tegalima pateikti menkus tos diskusijos matmenis keliais labai paviršutiniškais teiginiais:

1. Mintis, kad istorija įvyko praeityje kaip tikrėnybė išoriškai šiuolaikinio istoriko sąmonei, yra pripažįstama sveiko proto įžvalga.
2. Istorikas nėra praeities, nusidriekusios anapus savojo laiko, stebėtojas. Jis negali jos stebėti *objektyviai*, kaip chemikas stebi kolbas ir mišinius. Istorikas privalo „pamatyti“ istorijos tikrėnybę per šaltinius kaip tarpininkus. Tai yra jo vienintelė išeitis.
3. Šaltiniai (apimantys paminklus ir kitas liekanas), su kuriais tenka dirbti istorikui, aprėpia tik dalį įvykių ir asmenybių, sudarančių istorijos tikrėnybę. Kitaip tariant, gausybė įvykių ir asmenybių išsprūsta iš šaltinių užrašymo. Kad įsivaizduotume, ką tai reiškia, galima, kaip sako Heussi, įsivaizduoti mėginimą aprašyti vien tik Leipzigerio mūšį, nieko nepasakojant apie Napoleono karus ar Šventosios Romos imperiją.
4. Ne tik patys šaltiniai yra fragmentiški. Tik labai retu atveju istorikas gali pagrįstai tikėtis surinkęs visus tam tikro laikotarpio, regiono ar segmento šaltinius. Dažniausiai jis šališkai atrenka ar iš dalies perskaito fragmentišką šaltinį, liudijantį apie gausybę įvykių ir asmenybių, susijusių su tyrinėjama tikrėnybe.
5. Iš to, kad bet kurio laikotarpio istorija apima visas jos tikrėnybes, ir tiek šaltiniai, tiek tyrimas yra šališki, išplaukia visos tikrėnybės faktinis nepažinumas jokiam istorikui, koks darbštus, bešališkas ar nuosekliai metodiškas jis bebūtų. Istorija, kokia ji buvo iš tikrųjų, atskiriant ją, savaime suprantama, nuo paskirų istorijos faktų, yra nepažįstama ir nepažini, kad ir kaip uoliai būtų siekiama „objektyvios tiesos idealo“.
6. Idėja, kad praeities įvykiai sudaro baigtą ir tikrą struktūrą, kurią galima aptikti vykdamas šališką fragmentiškų praeities šaltinių tyrimą, yra gryna hipotezė, kaip savo *Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen* parodo Th. Lessingas.
7. Istoriniai įvykiai ir asmenybės pačia savo prigimtimi apima etines ir estetines prielaidas. Tai ne tas pats, kas įvykiai fizikos ir chemijos moksluose, kur juos tiria neutralus „stebėtojas“.
8. Bet kokios apibendrinančios hipotezės ar koncepcijos, kuriomis siekiama praeities įvykiams suteikti sąryšį ir struktūrą rašytinėje istorijoje, yra kokia nors interpretacija, kažkas transcendentiško. Ir, kaip sako Croce'ė, „transcendencija visada yra transcendencija, ar tai būtų Dievas, ar protas, ar gamta, ar materija“.
9. Istorikas, siekiantis pažinti praeitį ar sužinoti apie ją, neprisiliečia prie fragmentiškų šaltinių, su kuriais dirba, tobula neutraliai nušlifluota sąmone, kurioje, srūdama per šaltinius kaip tarpininkus, atsispindi praeitis, kokia ji buvo iš tikrųjų. Kad ir kokią apivalymą istorikas atliktų, jis vis tiek išliks žmogumi, būtybe laike, vietoje, tam tikrose aplinkybėse, turinčia interesų, polinkių, kultūrą. Joks atsižadėjimas nepavers Andre D. White'o Fredericku Jacksonu Turneriu ar kurio nors jų – neutraliu veidrodžiu.
10. Savitas istoriko „aš“ įsiverš į temų ir duomenų atranką ir medžiagos sutvarkymą. Jis gali įžengti turėdamas sąmoningą koncepciją ar tikslą arba, kaip sako Croce, patykom, nepasisakydamas ir neprisipažindamas.
11. Ranke'ės formulės ir iš jos išsiplėtojusio historicizmo pagrįstumas yra sunaikintas savo paties vidinių prieštaravimų bei šiuolaikinės minties kritikos. Istoriko galios yra ribotos. Jis gali ieškoti istorijos „objektyvios tiesos“, tačiau negali jos nei surasti, nei aprašyti, „kaip buvo iš tikrųjų“.

Dabar prieiname Ranke'ės formulės priešingybės – ekonominės istorijos interpretacijos – pagrįstumo klausimą. Ar ji fragmentiška ta prasme, jog apima ne visus istorinius įvykius? Ji tikrai tokia. Tikrai niekas nesiginčys, kad dėl savo kompetencijos ji galėtų būti kitokia, nei fragmentiška. Ar tai „teisinga“ istorijos interpretacija? Jei žodį „interpretacija“ suprantame kaip reiškiantį „paaiškinimą“, tai nei ji, nei kuri kita istorinė hipotezė negali būti laikoma įteisinta ir galutine, kadangi dėl daiktų – šaltinių ir žmogaus proto – prigimties istorija, kokia ji buvo iš tikrųjų, yra nepažini. Jei žodis bus suprantamas kalbiškai lygiaverčiai taikoma prasme kaip reiškiantis tiesiog autoriaus tiriamos temos versiją, aiškinimą ar koncepciją, tuomet ekonominė interpretacija tėra tai, kuo ji skelbiasi esanti – istorijos versija, ne absoliučia istorine tiesa.

Ieškantieji tiesos turėtų jos baimintis mažiau nei bet kurios kitos istorijos, prisidengusios Ranke'ės formule ar historicizmu. Ji pati apie save praneša. Knyga, pavadinta *Ekonominė konstitucijos interpretacija*, kaip ir bet kuri kita istorijos knyga, yra faktų atranka ir sutvarkymas; bet ji pateikia skaitytojui išankstinį įspėjimą, ko jam tikėtis. Knyga, pavadinta *Konstitucijos formavimasis* arba *Konstitucijos kūrimas*, taip pat yra faktų atranka ir sutvarkymas, taigi ir tam tikra interpretacija ar koncepcija, tačiau ji neperspėja savo skaitytojo, kokio rezultato tikėtis.

Ar atvira ir viešai prisipažįstanti ekonominė interpretacija pamina „objektyvios tiesos siekio idealą“? Nebūtinai. Istorikas, renkantis ir tvarkantis žinias apie ekonominius aspektus, liečiančius visuomenę, įvykius ir interesus, gali būti ne mažiau uolus tiesos ieškotojas nei bet kuris kitas istorikas, renkantis ir tvarkantis jam reikalingus faktus. Ar tyrėjas, ieškantis ekonominio paaiškinimo, yra šališkesnis, suprantant šališkumą kaip vienpusiškumą, ar doktriniškesnis nei istorikas, kuris tariasi galįs pažinti praeitį, kokia ji buvo iš tikrųjų? Nebūtinai. Yra įmanoma, kad jis žvelgtų į klasių sąrangą, jų ideologijas, tradicijas, sumanymus ir konfliktus taip pat šaltai ir nešališkai, kaip ir bet kuris Ranke'ės mokinys iš Amerikos istorikų asociacijos.

Ar ekonominė istorijos interpretacija, kaip tvirtina ponas Smithas, „yra kilusi, žinia, iš marksistinių teorijų“? Negaliu kalbėti už kitus, tačiau kiek tai liečia mane, mano ekonominės interpretacijos koncepcija remiasi senesniais už Karlą Marxą tekstais – *Federalist X* straipsniu, Respublikos Tėvų raštais, Danielo Websterio darbais, Locke'o, Hobbeso ir Machiavellio traktatais bei Aristotelio *Politika* – ir paties Marxo darbais.

Tačiau aš ir neraginas atiduodu pagarbą stulbinančiai Marxo erudicijai ir minties skvarbumui. Tiems, kurie yra linkę Marxą laikyti paprasčiausiu revoliucionieriumi ar partizanų, vertėtų priminti, kad jis buvo kur kas daugiau. Jis buvo įgijęs filosofijos mokslo daktaro laipsnį aukštos prabos Vokietijos universitete. Jis studijavo graikų ir lotynų kalbas. Greta vokiečių, jis skaitė savo gimtąja, taip pat graikų, lotynų, prancūzų, anglų, italų ir rusų kalbomis. Jis buvo plačiai apsiskaitęs, išmanė šiuolaikinę istoriją ir ekonomiką. Tad kaip nekęstum asmeninių Marxo įsitikinimų, negalima nematyti jo gilaus išsilavinimo ir drąsaus, pasiaukojančio gyvenimo. Jis ne tik interpretavo istoriją, kaip bet kuris žmogus, rašantis istoriją, bet jis ir prisidėjo istoriją kuriant. Tikėtina, jis šį tą išmanė. Šiuolaikinis tyrinėtojas, mėginantis šaltai ir nešališkai apžvelgti teorinę istoriografijos mintį ir mąstytojus, gali apie šį bei tą sužinoti iš Karlo Marxo.

Tačiau tai nereiškia, kad bet kuri ekonominė istorijos interpretacija būtinai turi būti pajungta Marxo keltiems tikslams. Ji gali būti puikiai panaudota priešingais sumetimais. Taip jau yra buvę. Taip gali ir vėl nutikti. Taip pat ji gali užtikrinti nešališkumą ir neįsitraukimą į veiklą tuo pagrindu, kad grynai materialinių interesų konfliktas negali virsti dorybine problema. Kitaip tariant, ekonominė interpretacija savo esme neverčia interpretatoriaus rinktis šališkos ar doktrinieriškos pozicijos interesų kovoje. Tiesą sakant, tokia interpretacija yra linkusi mažiau jaudrinti, nei pono Smitho interpretacija esą konstitucijos kūrimas ir priėmimas buvęs „kova skirsnų, išreiškiančių blaivaus proto valstybiškai mąstančių vyrų nuostatas, prieš siauriau ir lokaliau mąstančius oponentus“. Ekonominė interpretacija nesidomi, ar vyrai buvo blaivaus, ar sukto proto. Ji domisi ne jų mąstymo gebėjimais ar dorybėmis, tačiau jų turimos nuosavybės pobūdžiu ir poveikiu. Ji nebūtinai net prieštarauja pono Smitho išvadoms. Ji žengia vienu žingsniu toliau nei jis. Ji klausia, kaip taip nutiko, kad dalis žmonių mąstė valstybiškai, o dalis – lokaliai, ir galbūt šiai temai suteikia šiokio tokio aiškumo.

Kokias išvadas apie istoriografiją galime pateikti Amerikos istorijos asociacijos nariams iš šio skuboto ir paviršutiniško ekskurso? Mano nuomone, jos yra štai tokios: Ranke'ės formulė ir iš jos išsivystęs istoricizmas nėra ir niekada nebuvo oficialus Asociacijos *credo*. Nuo Andrew D. White'o iki pat šiandien buvo narių, tikinčių, kad istorijos interpretacija, besiiimanti platesnių ir gilesnių filosofinių klausimų, turėtų būti laikoma lygiavertė svarbia, jei ne svarbesne sritimi už dėmesingumą šaltiniams, specialiuosius tyrimus ir veikalus, parašytus manant, kad istorikai gali pažinti ir paaiškinti istoriją „*wie es eigentlich gewesen ist*“. Ranke'ės formulė ir istoricizmas nėra oficialus Asociacijos *credo* ir, atgulę savo pralaimėjimo griuvėsiuose, neturėtų juo būti. Nėra tokie tapę ir kiti išpažinimai, pono Smitho oficialiai priešpriešinami „kilniajai vizijai“. Ir neturėtų būti. Jokia mokykla, pretenduojanti į išskirtinę visagalybę ar išskirtinį dorybingumą, tvirtinanti pažinusi istoriją, kokia ji buvo iš tikrųjų, negali išstovėti nepaliesta ją tiriančio ir apmąstančio skepsio. Nederėtų trokšti ar skatinti Asociacijos skilimo tarp dviejų absoliutų. Joks narys, frakcija ar grupė, kad ir kokio būtų dydžio, neturėtų jaustis gyvenantys karo, kuriame viena arba kita pusė turi kristi su ar be „plevėsuojančių vėliavų“, sąlygomis.

Amerikos istorikų asociacijai teksianti užduotis, atrodo, bus kitokia, nei gilinti dirbtinį susiskaldymą. Būtina vis uoliau rinkti, saugoti ir skelbti archyvinčius dokumentus. Būtina, pasitelkiant visas prieinamas proto išgales, įdarbinti tą vokiečių mokyklos taip aištingai naudotą kritikos, autentiškumo ir patikimumo mašiną. Būtina skatinti rašyti monografijas. Tačiau to nepakanka.

Kaip buvo minėta Andrew D. White'o, siekiant istorinių tekstų konstruktyvumo, reikia skirti dėmesio istoriografijos filosofiniams aspektams. Būtina ir bus toliau mėginama aprėpti istorijos visumą, nors teks pamiršti troškimą pajauti jos tikrovę. Tai reiškia paieškos diapazono plėtrą už politinės istorijos ribų, įtraukiant pražiūrėtus ekonominius, rasės, lyties ir apskritai kultūros plačiąją prasmę aspektus. Neabejotinai, šiame plėtros procese mokslininkas priartės prie istorijos, kokia ji buvo iš tikrųjų, tikrėnybės. O tam, kad būtų išsklaidytos iliuzijos, turi būti išlaikyta perskyra tarp atskirų faktų, nustatomų pasitelkus mokslinį metodą, ir „objektyvios“ istorinės tiesos.

Dar svarbiau yra išsiaiškinti, kokiomis prielaidomis remiasi faktų atranka ir sutvarkymas, nes šiuo metu tai yra labiausiai neapmąstytas klausimas. Iš tikrųjų, jie remiasi tam tikromis prielaidomis dėl istorijos kaip tikrenybės substancijos. Išreiškę norą turėti bespalvę, neutralią sąmonę, tokios neįgyjame. Veikiau jau išvalome sąmonę pripažindami joje glūdinčius kultūrinius interesus ir šablonus – interesus ir šablonus, kurie daro įtaką arba trukdo istorinių duomenų atrankai ir sutvarkymui. Kokios formulės daro istorijos suvokimą įmanomą? Kokio tipo šablonai daro įtaką ankstesnių autorių deklaracijoms, požiūrių įvairovei pasaulio platybėse, prieš akis turimuose istorikų darbuose? Užut skelbus karą, vedantį į pergalę ar pralaimėjimą, mums reikia organizuoti kasmetinę sekciją ar kelias, kuriose būtų analizuojamos istoriografijos prielaidos ir metodai. Ką mes manome darantys, kai rašome istoriją? Kokią filosofiją ir interpretaciją galime pasitelkti? Kokios interpretacijos yra iš tikrųjų pasitelkiamos? Kodėl? Kokiais metodais ir kokia veiksmų seka dirbdami galime tikėtis susieti gausius ir painius istorijos faktus į kokią nors rišlią ir prasmingą visumą? Svarstydami šiuos klausimus galime priartėti prie kilnaus troškimo surasti istorinę tiesą išsipildymo, ne išnykimo; tačiau net ir tada Amerikos istorikų asociacijos nariai bus žmonės, ne nemirtingi dievai.